

БОРТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ НА МЕЖІ ХХІ СТОЛІТТЯ – ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ

ХХІ століття – епоха глобалізації, що реалізується в об'єктивній дійсності як багатофакторне й поліфункціональне явище, впливаючи як позитивно, так і негативно на розвиток суспільства. Не випадково в сучасній політичній і правовій літературі справедливо стверджується, що глобалізація – «не абсолютне зло й не абсолютне благо» [3, с. 6]. Нас же цікавлять глобалізаційні чинники, що зумовлюють виникнення й розвиток негативних явищ у суспільстві, в тому числі й такого антисоціального явища, як злочинність. Перш за все зазначимо, що виклик міжнародній спільноті йде від транснаціональної злочинності, від терористичних об'єднань. Торгівля людьми, злочини, пов'язані з наркотичними засобами, контрабанда та інші види протиправних діянь вийшли за межі національних кордонів і становлять небезпеку не тільки для окремих країн, а й усього людства. За цих умов перед міжнародним товариством виникає завдання об'єднання зусиль

держав для ведіння ефективної боротьби зі злочинністю з використанням найрізноманітніших засобів, у тому числі й механізму соціального контролю.

Контроль над організованою злочинністю став глобальним пріоритетом і частиною міжнародної політики Європейського Союзу. На рівні ЄС відбувається посилення міжвідомчої співпраці правоохоронних органів країн – членів спільноти, утворюються спеціальні наднаціональні структури, завданням яких є боротьба з організованою злочинністю (Євроюст, Європол), встановлюються безпосередні контакти між ними і цими країнами.

У країнах ЄС згідно з Європейською конвенцією про взаємну правову допомогу в кримінальних справах з 2000 р. провадяться активні заходи, спрямовані на збільшення оперативності й ефективності різних форм правової допомоги для розслідування злочинів, учинених на територіях різних держав, утворюються спільні слідчі групи, до складу

яких включаються представники правоохоронних органів відповідних країн. Діяльність таких слідчих груп значно підвищує боротьбу зі злочинністю, у зв'язку з чим виникає заміна одних чинників боротьби зі злочинністю іншими, більш ефективними. На території ЄС інститут екстрадиції правопорушників відходить у минуле. Замість нього запроваджено нову форму заходів кримінально-процесуального примусу – загальноєвропейський ордер на арешт, за яким судовий дозвіл на затримання правопорушника, виданий в одній країні ЄС, є чинним на території всіх держав-учасниць.

Наміри України щодо європейської інтеграції потребують стандартизації форм і методів боротьби з організованою злочинністю прийняття загальних процедур протидії їй та іншим небезпечним злочинам згідно з підходами до цих проблем ЄС та Ради Європи. Протидія організованої злочинності є одним з напрямків співпраці України з країнами ЄС згідно з новим Планом дій Україна – ЄС, прийнятим 2 лютого 2005 р. Досить вагомою є й участь нашої держави у спільних заходах країн ЄС у боротьбі з транскордонними організованими групами та злочинними організаціями.

Аналіз перспектив України стосовно входження до спільно-

го європейського правового простору свідчить, що на даний час надзвичайно актуальним є створення правової бази для її приєднання до нових форм міжнародного співробітництва по кримінальних справах. Першочерговим є налагодження контактів з європейськими правоохоронними структурами – Європолем і Євроюстом, укладення з ними угод про співпрацю. Важливою також є адаптація кримінального, кримінально-процесуального й кримінально-виконавчого законодавства до європейських стандартів.

Оптимальне досягнення цієї мети є можливим лише на підґрунті розробки адекватної стратегії протидії організованій злочинності, яка ґрунтувалася б на вивченні сучасного стану організованої злочинності й корупції і враховувала б ефективність зарубіжного досвіду. Виходячи з цього, підкреслимо, що фундаментом міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинності є його правове забезпечення, що має особливе значення для всієї системи правоохоронних органів, оскільки як раз їм і належить створити доказову базу для розгляду справ у суді. Оскільки правової регламентації відносин України і європейських наднаціональних правоохоронних структур не існує, варто підготувати законопроект «Про організаційно-правові засади

участі України в європейських правоохоронних структурах».

Можливе опрацювання і прийняття Міжнародного кримінального кодексу, який містив би формулювання ознак діянь і відповідальності за посягання на найбільш небезпечні глобальні міжнародні злочини (тероризм, злочини інформаційні, транснаціональні тощо), що ставить на порядок денний проведення спільних цілеспрямованих науково-практичних досліджень.

Прагнення України приєднатися до Європейського Союзу вимагає вивчення і врахування в доктрині кримінального права й у кримінальному законодавстві найкращих, найкорисніших для нашого суспільства наукових досягнень різних країн світу.

Активну дискусію сьогодні викликає кримінально-правовий аспект розвитку правової доктрини. Іноді в публікаціях і виступах на конференціях чи семінарах ідеться про кризу кримінально-правової науки. Однак ця думка є хибною. Кризі притаманне тяжке становище у правовій царині, крутий злам у її структурних елементах. Сьогодні мова повинна йти про реально існуючу потребу сучасності в усвідомленні виникаючих проблем й у визначенні перспектив розвитку науки. Наразі суспільству необхідні відповіді на такі традиційні, але

завжди актуальні для кожної науки питання, як об'єкт і методологія кримінально-правових досліджень, специфіка їх організації, оцінка їх ефективності й користності для суспільства й держави.

Кримінальне право виступає не тільки необхідним, а й особливим інструментом державної правової політики в боротьбі зі злочинністю. Ця боротьба покликана знизити рівень останньої й забезпечити соціальний стан, відповідаючий потребам захисту громадянина й суспільства від злочинів. За допомогою такого інструменту держава легітимно й дозовано, в межах Конституції примушує всіх громадян дотримуватися засад соціального спокою, правопорядку.

Суспільство й держава заінтересовані в забезпеченні стабільності кримінального законодавства і перш за все Кримінального кодексу України, фактична незмінність якого віддзеркалює стійку, прогнозовану й ефективну кримінально-правову політику держави. Підґрунтям такої стабільності є висока якість кримінального закону, його науково обґрунтована сутність, правова доброякісність як за змістом, так і за юридичною формою, відповідність сучасним потребам і вимогам суспільства протидіяти злочинності кримінально-правовими засобами.

Забезпечення якості закону,

вироблення критеріїв оцінки законодавства і практики його застосування для досягнення ефективності приписів Кримінального кодексу, підвищення професійного рівня працівників правоохоронних і судових органів залишаються головними стратегічними напрямками розвитку кримінально-правової науки.

Одночасно кримінально-правовому (як і будь-якому іншому) аспекту науки властива така риса, як динамізм, тобто розвиток, зміни, перебування в русі. Динаміка кримінального права зумовлена багатьма чинниками, в тому числі: (а) змінами соціально-економічних і політичних умов розвитку країни; (б) появою нових видів суспільно небезпечної поведінки, що вимагає їх дослідження, розробку і включення до Кримінального кодексу приписів про злочинність і караність того чи іншого виду злочинних діянь; (в) об'єктивними потребами суспільства в декриміналізації певних діянь, тобто відмови від подальшого визнання того чи іншого виду протиправної людської поведінки злочином; (г) необхідністю уточнення окремих положень, а також усунення деяких прогалин і суперечностей чинного КК, виявлених практикою застосування кримінально-правових норм; (д) важливістю врахування останніх досягнень науки кримінального права тощо. Динамізм

кримінальної науки забезпечується не тільки своєчасним реагуванням на об'єктивні вимоги суспільства, а й їх прогнозуванням із застосуванням заходів попередження суспільнонебезпечної поведінки.

Сучасні тенденції злочинності в Україні хоча і свідчать про зниження її рівня, але не дають підстав для заспокоєння через трансформацію кількісних змін у її показниках у якісно нові форми кримінальної активності, як-то: рейдерство, нелегальна міграція, торгівля людьми, контрабанда, корупція, незаконний обіг наркотиків, що збільшується на фоні зростання так званих фонових явищ.

Рейдерство, як суспільно небезпечне діяння, породжено штучно на підставі незаконних форм і методів володіння, користування й розпорядження майном. В Україні воно здійснюється не у виробничих цілях, а в індивідуальних або корисно-групових, коли підприємства захоплюються найчастіше заради дорогої нерухомості. Його поширення можна пояснити значним підвищенням цін на нерухомість і землю. Рейдери широко використовують корумпованість посадових осіб виконавчої влади і правоохоронних структур. Складнощі впливу на це негативне явище викликані відсутністю як юридичної відповідальності за рейдер-

ство, так і волевиявлення органів влади на боротьбу з ним, зневілюванням гарантій права власності, недостатньо ефективною роботою правоохоронних органів.

Серед невідкладних заходів щодо протидії рейдерству слід відмітити необхідність розробки і прийняття законодавчих актів, спрямованих на встановлення й посилення відповідальності за нього, ліквідацію прогалин у господарському й цивільному законодавстві.

Перехід від адміністративно-командної системи управління до ринкової моделі в Україні здійснювався достатньо швидко, внаслідок чого зароджувані на початковому його етапі ринкові відносини протистали сильному впливу органів влади на економічні й соціальні процеси. Як результат – процес первинного накопичення капіталу супроводжувався масовими порушеннями чинного законодавства, в тому числі й кримінального.

Без системних змін у суспільстві, без перебудови принципів роботи і взаємодії всіх гілок влади подолати таке явище, як корупція, неможливо. Нинішній стан законодавчого регулювання боротьби з нею не дозволяє позбутися негативного іміджу України як однієї з найбільш корумпованих держав світу. Передбачивши Законом України «Про боротьбу з корупцією» адміністративну

відповідальність за вчинення корупційних діянь, але не врахувавши, що міжнародно-правове законодавство визнає їх як кримінально карані вчинки, законодавець тим самим принизив небезпеку корупції як суспільно-правового явища. Із наведеного можна зробити висновок, що існує нагальна потреба змінити політику боротьби з корупцією з усіма її проявами, зокрема і перш за все засобами кримінально-правового характеру. Треба визнати за доцільне створити спеціальний орган – Національне бюро розслідувань (назва умовна), на який покласти обов'язок не тільки вести боротьбу з названими негативними явищами, а й служити центральним координаційним органом у зазначеній боротьбі.

У 2007 р. припинено діяльність 16 організованих злочинних груп, які займалися торгівлею людьми, і повернено в Україну 366 потерпілих, 55 із яких – неповнолітні. Перші переселенці з'явилися в Україні ще в 1991 р. – до здобуття державою незалежності. Утікачі ж з Азербайджанської й Вірменської республік прибували в Україну ще під час карабахського конфлікту (1988-1989 рр.). Другу хвилю емігрантів становили турки-месхетинці, які знайшли притулок в Україні після кривавих погромів в Узбецькій РСР влітку 1989 р. Найбільша чисельність біженців прибула вже

до незалежної України в 1992 р. внаслідок збройного конфлікту в Придністров'ї – регіоні сусідньої Республіки Молдова, охопленого сепаратистським збуренням. У той час українськими державними органами не велось цілеспрямованої реєстрації переселенців. За даними ООН, оприлюдненими в 1999 р., під час придністровського конфлікту україно-молдовський кордон з метою отримання тимчасового захисту від війни перетнули майже 62 тис. осіб.

Напружена гуманітарна ситуація, що склалася навколо десятків тисяч людей, особливо в прикордонних з Молдовою Вінницькій, Одеській, Чернівецькій і Миколаївській областях, обумовила перші кроки до правового врегулювання статусу біженців в Україні і стимулювала законодавців до прийняття в 1993 р. першої редакції Закону України «Про біженців». Згідно із цим Законом на підставі спеціального рішення уряду держава надала захист приблизно 1500 так званим біженцям першої війни з Чеченської Республіки Російської Федерації. А до 2001 р. статус біженця в Україні надано майже 5100 особам.

Українське національне законодавство в цілому відповідає духу міжнародних стандартів щодо захисту прав біженців і шукачів притулку, хоча в ньому все ще залишаються елементи, які

суперечать міжнародним зобов'язанням держави. Питання регулювання набуття, втрати й позбавлення статусу біженця, правові й соціальні гарантії біженцям і шукачам притулку закріплені в положеннях названого Закону.

Як свідчить офіційна статистика Державної прикордонної служби України, лише прикордонниками протягом 2004 р. затримано майже 3 тис. нелегальних мігрантів. На жаль, далеко не всі вони знали свої права й обов'язки, зокрема, право на притулок. І хоча не підлягає сумніву те, що переважну більшість нелегальних мігрантів, затриманих в Україні, складають економічні й трудові мігранти, які використовують територію нашої держави як транзит на шляху до країн Західної Європи, серед цих людей є й потенційні біженці, які мають право на міжнародний захист.

Проте потрібно зауважити, що злочинні прояви серед мігрантів – сьогодні не рідкість. Так, протягом 2006-2007 рр. іноземними громадянами вчинено 3,8 тис. злочинів, з яких 74 умисних вбивства, 79 тяжких тілесних ушкоджень, 116 розбоїв, 285 грабежів, 1,3 тис. крадіжок, 68 незаконних заволодінь автотранспортом. За останні 2 роки припинено протиправну діяльність 15 організованих груп, створених за етнічною ознакою.

Україна, ратифікувавши

Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (МЛРД), на виконання її ст. 4 взяла на себе зобов'язання крім усього іншого оголосити злочином, караним за законом, «усяке поширення ідей, заснованих на расовій перевазі або ненависті, усяке підбурювання до расової дискримінації, ... акти насильства або підбурювання до таких актів, спрямовані проти будь-якої раси або групи осіб іншого кольору шкіри чи етнічного походження», а також вважати протизаконними організації, що заохочують расову дискримінацію й підбурюють до неї, і захищати їх.

І хоча на сьогодні злочинність на ґрунті національної й релігійної ненависті, на щастя, в Україні не належить до розряду поширених, не можна не приділяти їй уваги з огляду на високу суспільну небезпечність цих проявів. Приміром, протягом 2006-2007 рр. було зареєстровано 1430 злочинів за участю іноземців, з яких 33 – це умисні вбивства, 36 – умисні тяжкі тілесні ушкодження, 52 – розбійні напади, 188 – грабежі, 593 – крадіжки, 138 – незаконне заволодіння автотранспортом.

Наведене свідчить про необхідність більш детально законодавчо врегулювати відповідальність за правопорушення, вчинені на расовому ґрунті, удос-

коналити національне законодавство (кримінальне, цивільне, адміністративне) з метою запобігання зазначеним діянням і передбачити адміністративну й дисциплінарну відповідальність службових осіб за прояви расизму й расової дискримінації, що стали наслідком їх дій або бездіяльності.

Однією з кримінально уражених сфер залишається паливно-енергетичний комплекс (далі – ПЕК). Наприклад, у 2007 р. на його об'єктах викрито майже 3 тис. злочинів, у тому числі 421 злочин зі збитками понад 100 тис. грн. Серед задокументованих злочинів 60% учинено в енергетичній царині (1766), 23 % – у вугільній промисловості (682), майже 22 % – у паливній (632, з яких 237 – в нафтопереробній і газовій галузі). І хоча кількість зареєстрованих злочинів з кожним роком дещо знижується, їх характерною рисою залишається високий рівень замаскованості.

Практика боротьби підрозділів ОВС України зі злочинами на об'єктах ПЕК говорить про те, що кримінальні елементи останнім часом зосереджують увагу на його стратегічних підприємствах з метою одержання значних прибутків. Для забезпечення енергетичної безпеки держави основну увагу слід приділяти законності використання підприємствами ПЕК державних

коштів, виділених на розробку і впровадження альтернативних джерел енергії, реструктуризацію державних підприємств, газифікацію населених пунктів, стану розрахунків за спожиті енергоносії, дотриманню ліцензійних умов при здійсненні фінансово-господарської діяльності структурних підрозділів і дочірніх підприємств державних акціонерних компаній.

На даний час в Україні зареєстровано майже 175 тис. споживачів наркотиків (це 36,8 чол. на 10 тис. населення), а 90% наркоманів – особи віком до 30 років. На жаль, прогнози стосовно розвитку наркоманії досить невтішні, оскільки має місце її постійне зростання (порівняно з 2006 р. – більше ніж на 12%). Спостерігаються такі тенденції: (а) наркоманія омолоджується й фемінізується. Соціологічні опитування вказують, що значна частина студентів та учнів середніх навчальних закладів так чи інакше причетна до вживання наркотиків; (б) зростає питома вага тяжких форм наркоманії, в тому числі полінаркотичної залежності молоді; (в) виник ринок так званих важких наркотиків (героїну, кокаїну); (г) поширюється немедичне вживання наркотиків у всіх соціальних групах (серед робітників, службовців, безробітних, бізнесменів).

Наркоманія безпосередньо

пов'язана зі злочинністю, що зумовлено наступним: а) стан наркотичного сп'яніння послаблює самоконтроль особи, що полегшує вчинення злочину; б) вживання наркотиків й паразитичний спосіб життя вимагають суттєвих коштів, які найлегше здобути злочинним шляхом; в) наркомани належать до групи підвищеного ризику стати жертвою злочину; г) самі по собі злочинними є незаконні операції з наркотиками, утримання притонів для їх вживання тощо. Так, протягом 2007 р. в Україні зареєстровано 63838 злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, з яких 21712 охоплюються категорією тяжких та особливо тяжких злочинів.

Нинішній розвиток кримінально-процесуальної науки у правовій державі визначається потребою суспільства у встановленні правового регулювання суспільних відносин, здатного забезпечити правопорядок, захист прав та інтересів кожної людини. Зміцнення ролі суду в кримінальному процесі, реформування системи органів досудового слідства, поширення змагальності й забезпечення прав учасників судочинства – це проблеми, від вирішення яких залежить не тільки техніко-юридичний зміст чинного законодавства України, а й його соціальна спрямованість.

Саме тому правова наука приділяє їм особливу увагу.

За сучасних умов існує можливість поглибити реформаційні процеси шляхом створення ефективної законодавчої бази, спираючись при цьому на історичний і міжнародний досвід, використовуючи весь набутий позитивний потенціал, моральні цінності тощо. Як правова форма вирішення соціальних конфліктів, що виникають у зв'язку з учиненням злочинів, кримінальний процес має становити собою цивілізовану процедуру, яка надійно захищає всіх її учасників від незаконного впливу на них.

У зв'язку з цим основні зусилля науки кримінального процесу мають бути спрямовані:

1) на розширення юрисдикції суду на досудовому провадженні по кримінальній справі з метою забезпечення конституційного права кожного на судовий захист;

2) на диференціацію кримінально-процесуальної форми, введення спрощених процедур, здатних ефективно забезпечити досягнення завдань кримінального судочинства в розумні строки;

3) на запровадження правозахисних механізмів, за допомогою яких учасники процесу могли б обстоювати законні інтереси;

4) на вдосконалення системи перегляду судових рішень і виправлення судових помилок.

В умовах сьогодення для науки кримінально-виконавчого права основним завданням є теоретичне обґрунтування рекомендацій по вдосконалюванню кримінально-виконавчого законодавства й діяльності органів та установ виконання покарань, які ґрунтувалися б на пізнанні об'єктивних закономірностей останнього і яким підпорядкована діяльність адміністрації цих органів та установ по здійсненню правообмежень властивих покаранням. Ще одне завдання цієї науки полягає в тому, щоб максимально точніше і найповніше розкрити можливості, закладені в діяльності щодо виконання покарань.

Наукові доробки в кримінально-виконавчому праві як галузі, процес формування якої нещодавно було започатковано, насамперед повинні бути фундаментальними, щоб на їх підґрунті можна було б розгорнути подальші прикладні дослідження окремих конкретних проблем діяльності органів та установ виконання покарань і розробити теоретично обґрунтовані рекомендації для її удосконалення.

Наука кримінально-виконавчого права на підставі порівняння перевірених практикою теоретичних положень із самою діяльністю органів та установ виконання покарань дозволяє здійснити пізнання правоохоронної діяльності як головного напрямку в

роботі названих органів та установ, звернути увагу на закономірності реалізації правообмежень, властивих покаранням, що в підсумку призведе до вдосконалення знань і повнішого уявлення про процеси виконання-відбування покарань.

Розвиток науки кримінально-виконавчого права базується на потребі заново й з урахуванням ефективності діяльності органів та установ виконання покарань зрозуміти гносеологічний зміст розходження між теоретичною моделлю «виправлення й ресоціалізація всіх засуджених» і соціальною реальністю. У зв'язку з цим найважливішими пізнавальними проблемами кримінально-виконавчого права є питання (а) про реальні можливості виконання покарань і (б) про істину та зміст наукових понять.

Невід'ємним, обов'язковим елементом науки кримінально-виконавчого права є філософські підстави цієї науки та її висновки для практики. Загальна методологічна база кримінально-виконавчого права ґрунтується на доборі із загальної методології необхідних і достатніх приписів, на використанні гносеологічних принципів і застосуванні в пізнанні виконання покарань законів і категорій діалектики, що відбивають співвідношення одиничного, особливого й загального, причини й наслідки, необхід-

ності й випадковості, можливості й дійсності, зміст і форму, сутність і явище тощо. Для вивчення й аналізу проблем виконання покарань використовуються методи: історичний, перетворюючої критики, логічного аналізу, сходження від абстрактного до конкретного, системного підходу, структурно-функціонального аналізу діяльності органів та установ виконання покарань. А це дозволяє не тільки предметно зафіксувати об'єкт діяльності по виконанню покарань, а й одержати нові знання про реалізацію правообмежень, властивих покаранням.

Предметом дослідження в науці кримінально-виконавчого права є правоохоронна діяльність органів та установ виконання покарань, яка пізнається передусім за допомогою структурно-функціонального аналізу. У науці кримінально-виконавчого права специфіка методу структурно-функціонального аналізу реалізується в дослідженні самого діяння в нерозривності з об'єктом діяльності органів та установ виконання покарань. Діяльність по виконанню покарань, як предмет дослідження в науці кримінально-виконавчого права, має глибокий взаємозв'язок з теорією кримінально-виконавчого права й застосованих методів як системою дій з об'єктом пізнання. Пізнання діяльності вказаних органів та установ – ос-

новне призначення теорії кримінально-виконавчого права, а вивчення закономірностей та об'єктивної сутності виконання й відбування покарання – головне її завдання.

Поглиблене дослідження проблем функціонування кримінально-виконавчої служби дозволить не тільки охарактеризувати різні напрямки її діяльності, а й установити, за допомогою яких матеріально-предметних і правових засобів можна вирішувати поставлені перед нею завдання, з'ясувати, як досягаються цілі діяльності органів та установ виконання покарань, окреслити соціальне призначення кримінально-виконавчої системи. Усе це вимагає вдосконалення чинної законодавчої бази, продовження й поглиблення реформи організаційно-правових засад діяльності названої служби. При цьому головною метою реформування останньої повинна бути якісна її зміна, підвищення ефективності діяльності її органів та установ.

Таким чином, розробка теоретико-правового забезпечення реформування кримінально-виконавчої служби виступає провідною установкою наукових досліджень у галузі кримінально-виконавчого права. Це означає, що на підставі проведеного комплексного аналізу функцій кримінально-виконавчої системи планується внести науково обґрунтовані

пропозиції до проекту Концепції реформування кримінально-виконавчої служби за такими напрямками, як-то: а) вдосконалення законодавчої бази; б) запровадження організаційних заходів; в) реорганізація порядку й умов відбування покарань; г) удосконалення роботи з персоналом.

За останні роки динаміка злочинності в Україні суттєво знизується, і це в першу чергу стосується тяжких та особливо тяжких злочинів. Але боротьба з нею і зараз належить до одного з пріоритетних завдань державної кримінально-правової політики, важливою складовою частиною якої є політика кримінологічна. Опрацювання й реалізація ефективних стратегій протидії злочинності – справа дуже складна. Ними держави світу займаються не одну сотню років, однак кардинальних успіхів у цій сфері поки що не досягнуто, хоча енергійні, багаторівневі за масштабом, обґрунтовані, реальні, конкретні, а не декларативні, ресурсно забезпечені запобіжні заходи дають помітні позитивні наслідки. Як раз цим і обумовлено деякий успіх у боротьбі зі злочинністю. Отже, все-вітньо відоме положення про те, що мудрому законодавцеві належить більше дбати про запобіжну, ніж каральну діяльність, залишається актуальним і, відверто кажучи, невиконаним, у тому числі й в Україні. Про виконання

й результативність Комплексних програм запобігання (профілактики) злочинності, прийнятих протягом 15 років у державі, можна лише здогадуватися, оскільки суспільству про це майже нічого не відомо.

Треба наголосити, що протидія злочинності – це нагальна справа структурних підрозділів усіх гілок влади, а також суспільства. Вона має базуватися на наукових принципах і вимогах, дотримання яких конче необхідно, інакше, як показує всесвітній досвід, лише дослідження цієї проблеми й волюнтаристський підхід до неї позитивних результатів не дає. Спираючись на висловлене, слід констатувати (а) недостатню ефективність як минулих, так сучасних стратегій боротьби зі злочинністю; (б) нагальну необхідність висунення нових ідей у цій сфері життєдіяльності суспільства; (в) потребу в широкому використанні досвіду інших країн, в інтернаціоналізації протидії злочинності.

Узагальнюючи вітчизняний і зарубіжний кримінологічний досвід боротьби зі злочинністю, керівні принципи щодо її запобігання, розроблені Конгресами ООН по запобігання злочинності й поведженню з правопорушниками, можна дійти таких пропозицій із цього приводу.

1. Запобігання злочинності слід розглядати як обов'язковий

елемент соціальної політики держави. Не втратив своєї актуальності вислів видатного німецького криміналіста Ф. фон Ліста, що найкраща кримінально-правова політика – це найкраща політика соціальна. У цьому повинна сприяти кримінологічна політика, розробка якої розпочалася в Академії правових наук України. Вона є не тільки сукупністю стратегій і заходів, а й, образно кажучи, ідеологічним генератором, який підвищує запобіжну «напругу» в суспільстві, формує в ньому соціальну толерантність і повагу до соціальних цінностей, накопичує так званий у західній філософії соціальний капітал (громадський порядок, довіра, чесність та ін.), без якого побудувати правову демократичну державу з ринковою економікою неможливо. Тільки виважена соціальна політика здатна сформувати цивільне суспільство, яке є фундаментом правової держави, і позитивно впливати на стан правопорядку в країні. Суспільство має зрозуміти ці важливі положення кримінологічної політики й бути заінтересованим у посиленні запобіжного ефекту соціальних заходів.

2. Запобігання злочинності – не ізольована проблема, яка вирішується спрощено непослідовними методами; скоріше це широкі й складні напрямки діяльності, що потребують систематич-

них стратегій і диференційованих концепцій, які ураховують: (а) соціально-економічні, політичні й культурні умови суспільства, в якому вони здійснюються, і (б) ступінь розвитку суспільства з особливим акцентом на зміни, що відбуваються в ньому зараз і, можливо, відбудуться в майбутньому.

Нерідко суспільство різними шляхами породжує злочинну поведінку, або збільшує криміногенний потенціал, як-то: незабезпеченість, бідність одних і безконтрольність, корисливість інших, відсутність дійсної турботи про «трудні» сім'ї та знедолених дітей, низька якість шкільного навчання й виховання, неефективна робота державного апарату тощо. Звичайно, ці вади й недоліки можуть бути подолані лише за належної організації життя суспільства й використанні сучасних наукових знань, у тому числі у сфері боротьби зі злочинністю. Ось тільки один приклад. За даними ЮНЕСКО, яка досліджувала проблему навчальної освіти у світі, в Україні понад 300 тис. дітей молодшого шкільного віку не відвідують школи. Деякі з них намагаються працювати: тільки в Києві серед 350 тис. таких працюючих 24 % становлять діти віком 7 – 12 років [1, с. 5].

3. Державні програми (плани заходів) слід складати на підставі глобального, комплексного й ско-

ординованого підходу, визначати короткострокові (невідкладні), середньострокові й довгострокові (постійні) завдання. Це дасть можливість оцінювати результати виконання прийнятих рішень, послабляти їх можливі негативні економічні й соціальні наслідки, зменшувати можливості для вчинення злочинів, поширюючи при цьому сферу задоволення потреб законним шляхом.

Як вбачається, концептуальними стратегіями кримінологічної політики можуть бути: (а) зменшення практичних можливостей учинення злочинів; (б) вирішення складних завдань адаптації; (в) виховна й інформаційна робота серед населення; (г) втручання в кризові ситуації; (д) залучення громадськості до запобіжної діяльності; (е) протидія так званім «фоновим» явищам, які тягнуть за собою соціальну деградацію й десоціалізацію не тільки окремих осіб, а й мораль і культуру всього суспільства (дитяча й підліткова бездоглядність, наркоманія, токсикоманія, бродяжництво, паразитичний спосіб життя, віктимізація й віктимність, алкоголізм, проституція, правовий нігілізм, кримінальна субкультура, секстанство, жебрацтво тощо).

Держава не може називати себе демократичною і правовою, доки існують і поширюються в країні зазначені антисоціальні явища. Запровадження жорстко-

го контролю щодо них зовсім не означає повернення до тоталітаризму, як деякі думають. Названо лише деякі загальні стратегії боротьби зі злочинністю. При створенні ж стратегій конкретних треба враховувати криміногенну обстановку, стан злочинності, криміногенний потенціал членів суспільства (його частини), рівень розробки теорії запобігання злочинності, ступінь ресурсного забезпечення, механізм розподілу й витрачення ресурсів тощо.

Важливим кроком на шляху підвищення ефективності запобігання злочинності є планування й координація в цій сфері. На сучасному етапі боротьби зі злочинністю необхідно сприяти створенню на державному й місцевому рівнях одного або декількох спеціальних органів, тобто відновити раніше існуючий Координаційний комітет по боротьбі зі злочинністю, який професійно займався б справами саме планування, контролю й координації. Зрозуміло, що така робота не зводиться лише до заслуховування звітів відповідальних суб'єктів запобігання злочинності, як це спостерігалось раніше.

Особливо потрібно підкреслити, що засоби масової інформації (ЗМІ) й освітянська діяльність мають вагомe значення для здійснення стратегій протидії злочинності. Доцільно вивчати й оцінювати роль ЗМІ та їх

вплив на різні аспекти запобігання злочинній діяльності й кримінального правосуддя, оскільки розуміння суспільством кримінально-правової і кримінологічної політики та її позиція є вирішальним чинником для забезпечення ефективності і справедливості правової системи. Бажано заохочувати позитивний внесок ЗМІ в поінформованість громадськості щодо питань запобігання злочинності і кримінального правосуддя, що поряд з програмами громадської і правової освіти є важливим засобом навчання нормам життя в суспільстві. Це стосується нестриманої ніким і нічим (часом безглуздої, шкідливої) реклами чудодійних ліків, пива, слабоалкогольних коктейлів (алкопопсів та ін.). Українські наркологи б'ють на сполох: молодшає «обличчя» вітчизняного алкоголізму – 16-річні пацієнти наркодиспансерів уже нікого не дивують. За останні 10 років пивних алкоголік в Україні стало вдесятеро більше. Поголовне захоплення продукцією пивоварів призвело до того, що проблема з алкоголем виникає вже в 14-15 – річному віці [2, с. 12].

Кримінально-правова статистика в тому вигляді, що існує зараз, для ефективної практики боротьби зі злочинністю непридатна, тому що має популярно-ознайомчий характер. У деяких країнах світу (наприклад, у Німеч-

чині) щорічно виходить об'ємна книга поліцейської кримінальної статистики, яка містить детальну науково обґрунтовану криминологічну інформацію про злочинність, її структуру, динаміку, «географію», характер, чинники тощо. Настав час організувати службу кримінальної статистики з урахуванням відповідних наукових даних та існуючого світового досвіду. У цьому плані істотну роль повинні відіграти наукові підрозділи Академії правових наук України та Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Вважаю, що починати роботу в цьому напрямку потрібно з підготовки відповідних документів для їх обговорення на раді Інституту вивчення проблем злочинності та Президії Академії правових наук України.

Усе більшого поширення у світовій практиці протидії злочинності набуває впровадження технічних засобів. Нові досягнення науки й техніки треба використовувати в інтересах людей, а значить, в інтересах ефективного запобігання вчиненню злочинів. При цьому слід пам'ятати, що нова техніка може сприяти й появі нових проявів злочинності. Це треба передбачити й заздалегідь усувати, щоб потім не боротися з наслідками. Якісні зміни злочинності, набуття нею професійного, організованого й найбільш витонченого характеру ставлять перед

криміналістичною наукою завдання, спрямовані на розробку новітніх прийомів, методів і засобів протидії кримінальним явищам.

У цьому плані актуальним слід визнати більш активне і творче використання криміналістикою досягнень технічних і природничих наук відповідно до поставлених завдань, впровадження таких інноваційних розробок у слідчу діяльність, як цифрової фото- та відеотехніки, мультимедійних засобів, дистанційного спостереження, інтернет-технологій та ін. Така необхідність зумовлена вирішенням значної кількості завдань у відносно стислі строки, недостатністю інформації про розслідувану подію, браком надійних джерел її отримання, труднощами у взаємодії зі спеціалістами й оперативно-розшуковими працівниками, протидією розслідуванню з боку заінтересованих осіб. Впровадження інновацій сприятиме оптимізації розслідування й усуненню (зменшенню) слідчих помилок.

Нагальною є потреба у формуванні нових і модернізації існуючих наукових рекомендацій з розкриття й розслідування окремих різновидів злочинів (ідеться насамперед про нові злочинні прояви) на підставі запровадження сучасних інформаційних технологій, методів моделювання і прогнозування, викладення

відповідних рекомендацій у най-доступнішій для сприйняття слідчого формі, в тому числі у вигляді певних алгоритмічних схем, які реалізуються на базі сучасних комп'ютерних технологій.

Визначаючи напрямки наукового пошуку в галузі криміналістичних знань, треба передовсім виходити з потреб слідчої, судової й експертної практики, прогностичного бачення ймовірних шляхів розвитку і структурних змін злочинних проявів, міжнародного досвіду боротьби з ними. Усе це нібито аксіоматичні твердження, не потребуючі того, щоб про них зайвий раз згадували. Але в цьому є сенс, і ґрунтується він на наявній диспропорції між запитами практики і науковими розробками, які спостерігаються останнім часом. Так, деякі вчені-криміналісти внаслідок труднощі, складності й тривалості здійснення емпіричного спостереження уникають створення інформаційної бази окремих криміналістичних методик, так би мовити, з нуля, а віддають перевагу деякій модернізації раніше детально розроблених і відносно усталених методик, аніж розроб-

ленню нових. Такого роду вибірковість вбачаються хибною, а тому науковцям належить зосередити увагу перш за все на розробленні моделей розслідування злочинів, що вчинюються в кредитно-фінансовій і банківській сферах, у сфері приватизації, переробній і харчовій промисловості, паливно-енергетичному й аграрно-промислового комплексу, проти довілля.

Аналізуючи причини, які стоять на шляху активного впровадження здобутків криміналістики в судово-слідчу практику, треба назвати не лише недостатній рівень наукових розробок, а й консервативні стереотипи, що склалися в даній практичній діяльності, і певне небажання практиків працювати, так би мовити, за наукою. Зазначені стереотипи необхідно усувати, а найвагоміший крок у цьому напрямку мають зробити науковці. Саме їм доведеться переглянути запропоновані наукою рекомендації, оскільки окремі з них навряд чи зможуть служити інструментом практичної діяльності, забезпечувати ефективність боротьби зі злочинністю.

Список літератури: 1. Писанська В. В країні більше 300 тис. дітей молодшого шкільного віку не відвідують школи // *Голос України*. – 2008. – № 7. – 16 січ. – С. 5. 2. Романишин Є. Тяжке похмілля від легкого алкоголю // *Уряд. кур'єр*. – 2008. – 19 січ. – № 11. – С. 12. С. 3. *Эбзеев Б. С., Айбазов Р. У., Красноярдцев С. Л.* Глобализация и государственное единство России. – М., 2006.

Надійшла до редакції 03.09.2008 р.